

Немања Димитријевић, архивист, докторанд

Архив Косова и Метохије, Приштина-Чаглавица

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

УДК930.25(497.115)“1952/1955“

dimitrijevicnemanja12@gmail.com

Критичко издање историјско-архивске научне грађе

Примљено: 16. октобар 2025.

Одобрено: 13. новембар 2025.

Два документа о изградњи споменика на Газиместану код Приштине (1952–1955)

Након Косовске битке (1389) на попришту битке било је подигнуто неколико споменика у знак сећања на битку и страдање. Током Другог светског рата у рушилачким налетима албанских група које су биле део окупационог апарата оштећен је и порушен значајан број споменика на Косову и Метохији, укључујући и Споменик косовским јунацима на Газиместану код Приштине.¹ Споменик косовским јунацима, три метра висок, у облику пирамиде са гвозденим крстом на врху, освештан је 1924. године.² До 1941. године био је место националног обележавања Видовдана, Косовске битке и страдања српске војске.³

Након Другог светског рата, споменик на Газиместану није обновљен, већ је на његовом месту подигнут нови споменик у облику „четвртасте камене куле, високе 25 метара“. Нови споменик био је изграђиван у периоду од септембра 1952. до јануара 1955. године. Подизање споменика на Газиместану било је у склопу прослављања јубилеја 150 година од подизања Првог српског устанка (1804), када је на територији НР Србије био обновљен и изграђен изванредан број споменика који се доводе у везу са Првим српским устанком, али и борбом српског народа против турске власти.

Идејну скицу споменика – куле високе 25 метара израдио је пројектант Александар Дероко, инвеститор пројекта било је Председништво Владе

---

1 Архив Југославије, Репарациона комисија Владе ФНРЈ, фонд 54, фасцикла 20, Материјална и културна оштећење од стране италијанских окупатора; Шиптарски геноцид над Србима у 20. веку. Документа Архиве Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске. Ур: Мирјана Литричин. Београд 2011, 126;128.

2 Одјек Видовдана, *Време*, 29. јуна 1924, стр 1.

3 Свечаности на Гази Местану, *Време*, 29. јун 1929,1; Помену у Саборној цркви присуствовали су Њ. Кр. Вис. Кнез-Намесник Краљевски намесници г.г. Станковићи и Перовићи и чланови владе, *Политика*, 29. јун 1935,1; Видовдан, празник наше славе и поноса, на величанствен начин прославио је цео народ, *Политика*, 29. јун 1939,1.

НР Србије, извођач радова било је Обласно грађевинско предузеће „Рамиз Садик”⁴ из Приштине, а надзорни орган у име инвеститора био је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије (даље Завод).⁵ За подизање споменика на Газиместану значајне су три личности: Милорад Панић-Суреџ,⁶ директор Завода који је био иницијатор подизања споменика, затим Доброслав Ст. Павловић,⁷ архитекта упуслен у Заводу, који је био надзорни орган током подизања споменика и који је израдио Технички опис изградње споменика, као и другу грађевинску документацију која је грађевинском предузећу „Рамиз Садику” била потребна за извођење радова. Трећа личност је Александар Дероко,⁸ архитекта идејне скице споменика – куле на Газиместану.⁹

У Републичком заводу за заштиту споменика културе, у два регистратора, налази се више десетина докумената који се односе на изградњу споменика на Газиместану (грађевинска документација, извештаји са службеног пута, финансијска документа, кореспонденција Завода са извођачем радова и предузећима за обраду камена и др.). Документација у регистраторима је очувана и сређена. У регистратору који је насловљен „Споменик на Газиместану” налазе се два документа од посебне вредности за истраживаче: *Технички опис „Косово” споменик на Газиместану* и *Подизање споменика Косово на Газиместану*. Оба документа је саставио архитекта Доброслав Ст. Павловић.

-
- 4 Обласно грађевинско предузеће „Рамиз Садику” из Приштине основано је 1951. године. Предузеће је учествовало у изградњи свих најзначајнијих послератних објеката на Косову и Метохији (Упис у регистар Обласног грађевинског предузећа Рамиз Садику - Приштина, Службени лист АКМО, бр 4–5, година VI, 15. 04. 1951)
  - 5 Документација Републичког завода за заштиту споменика културе, регистратор Споменик на Газиместану, Подизање споменика „Косово“ на Газиместану, 26. јул 1956, 1.
  - 6 Милорад Панић-Суреџ (1912–1968), историчар, по занимању књижевник и новинар. У периоду од 1947. до 1956. године био је директор Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије (Нада Гајић-Златковић, Маровић, Душан, Фармаковски, Никола, Мандић Светислав, Ђурић Светислав, Милорад Панић-Суреџ : каталог изложбе, Народна библиотека Србије 1991, е-извор: Рукописи и књиге → Милорад Панић-Суреџ : каталог изложбе (nb.rs), Рукописи и књиге → Милорад Панић-Суреџ : каталог изложбе (nb.rs), 19, 22, 25, 26; приступљено 20. август 2025)
  - 7 Доброслав Ст. Павловић (1916–2009), архитекта по струци. Значај део професионалне каријере (1950–1977) провео је радећи у Заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије (Градитељско наслеђе у Србији. Зборник у част др Драгослава Ст. Бојка Павловића, ур. Маша Вукановић, Београд 2014,7).
  - 8 Александар Дероко (1894–1988), архитекта, професор на Архитектонском факултету у Београду (Александар Игњатовић, Иза застора југословенске федерације: Александар Дероко и дијалектика идентитета у архитектури средњовековне Србије, Годишњак за друштвену историју, Београд 2/2018, 63–64).
  - 9 Републички завод за заштиту споменика културе, регистратор Споменик Газиместан, Подизање споменика „Косово” на Газиместану, 26. јул 1956.

Први документ, састављен 30. маја 1952. године, односно неколико месеци пре отпочињања радова на изградњи споменика на Газиместану, пружа технички опис будућег споменика (спољашњи и унутрашњи изглед споменика, карактеристике камена за зидање и др.). Други документ састављен је 26. јула 1956. године, годину и по дана након завршетка изградње споменика. У њему су представљене све фазе и проблеми који су пратили изградњу споменика. У оригиналу, два документа су откуцана на писаћој машини, писана штампаним словима и ћириличним писмом.

ТЕХНИЧКИ ОПИС „КОСОВО” СПОМЕНИК НА ГАЗИМЕСТАНУ КОД ПРИШТИНЕ¹⁰

Инвеститор: Претседништво Владе НРС
Завод за заштиту и научно проучавање
споменика културе НРС

Пројектант: арх. А. Дероко професор Универзитета
Разрада пројекта и надзор: арх. Д. Ст. Павловић конзерватор
Извођач: Обласно грађевинско предузеће „Рамиз Садик”, Приштина
Инвестиција: 8,000,000 дин. за 1952. год.

На месту на коме се одиграла Косовска битка, на Газиместану, подиже се нов споменик посвећен Косову. Споменик је у виду четвртасте камене куле, високе 25 м. Кула лежи на уздигнутој тераси. На предњој страни, у ниши, бронзаним словима је описан споменик а више натписа су стилизоване гусле. Са супротне стране се улази у кулу и степеништем пење на горњу терасу са које се пружа видик на цело Косово поље. Доле у кули, дуж степеника на подестима и на горњој тераси биће у каменим плочама урезани најкарактеристичнији стихови народне песме косовског циклуса а горе ће бити приказан и развој битке. На тај начин, архитектуром и поезијом биће евоциран овај за Српство значајан историјски догађај.

Споменик се има подићи на истом месту на коме је и раније постојао скромнији споменик у виду пирамиде од цигле. Овај делимично срушен споменик треба у потпуности срушити, расчистити терен и однети шут. Према ситуационој скици треба на истом месту поставити споменик, управно на

10 Документ *Технички опис „Косово“ споменик на Газиместану код Приштине*, откуцан је на писаћој машини, штампаним словима, писан ћириличним писмом на три стране формата А4.

постојећи друм. Прилаз споменику и стазу око њега треба поплочати неправилним комађем камена и дати довољан пад. Између камења би се оставиле фуге шире, како би трава могла да се ухвати. Постојеће жбуње и мање дрвеће треба оставити. Високо дрвеће се не сме садити а црвени божурови се по сваку цену морају одржавати.

Кула мора бити у потпуности зидана од камена и он остаје видљив. С тога се мора обратити највећа пажња на избор самог камена и начин његовог зидања. Камен мора бити чврст и нарочито отпоран на мразу и влази. Он треба да је што разнобојнији и што мање таман. То су блокови ломљени из мајдана и само притесани, рицовани, како би имали приближно паралелопипедни и плочасти облик разних димензија, према датим детаљима. Разне неравнине, испупчења, буње треба да остану са спољне стране куле која ће се фуговати. Ове спојнице требају бити увучене 10–20 мм. Изнутра, са стране степеника, треба бирати површине без буња, како би се ова површина могла дерсовати. Целокупно зидање мора се извести у продужном малтеру и ако је по статичком прорачуну довољан и обичан, кречни малтер. Разне поклапаче, сливници, спољно степениште и плоче (на терасама правилне, око споменика неправилне) морају бити обрађене шпицом (не штоком), тачно према датим детаљима. Камење је нумерисано и тако се мора постављати. Да се у току транспорта обрађене ивице не би крњиле, у самом мајдану не треба потпуно обрадити камен већ то оставити на лицу места. Ови обрађени делови треба да су изведени од отпорнијег камена, њихова боја треба да је уједначена и тамнија. Испитан камен из мајдана код Сурдулице, Куле и Подујева долазе у обзир за целокупно зидање. Треба изабрати највише оног камена до кога је лакше, брже и јевтиније доћи.

Од бетонских радова предвиђене су стопе, плоче, серклажи и унутрашње степениште – све према статичком прорачуну. Скреће се пажња на извесна отступања од статичких планова. То су: 1. Распоред и положај серклажа који се повећавају на четири и који морају бити у самом зиду, потпуно окружени и заклопљени каменом. 2. Спољне степениште је од камена на бетонској плочи. Ове су измене унете у архитектонским плановима размере 1:50 и на детаљима који су приложени. Што се тиче унутрашњих степеника, они ће се лити у току самог зидања, поступно. Бетон ће бити од изломљеног камена који се употребљава за зидање, штокован, без кошуљице од цемента, тачно према детаљима, са закошеном висином.

Сви радови морају бити изведени тачно према плановима и њиховим детаљима. Извођач не сме ништа мењати. У случају потреба, извођач се мора саветовати са надзорним архитектом и ако овај то писмено одобри може се извршити каква ситнија измена која се покаже неопходна. Извесне детаље за горњи поклопац на тераси, окове на вратима и друге ситнице надзорни архитект ће накнадно дати.

Скреће се пажња да овај споменик треба да траје неколико векова. Он се стога мора градити најсолидније, преко свих дозвољених норми и прописа који се односе на уобичајена грађења а ни у ком случају на овакву врсту монументалног објекта.

Ради што правилнијег извођења овог објекта, надзорни архитект ће повремено обилазити градилиште и давати потребна упутства и детаље. Извођач има обавезу да сваког 1, 11, 21 у месецу пошаље писмени извештај надзорном архитекти и у случају потребе тражи његово мишљење или позове на лице места.

30. мај 1952. г.

Београд

Саставио
надзорни архитект
инж. Доброслав Ст. Павловић, конзерватор

ПОДИЗАЊЕ СПОМЕНИКА „КОСОВО” НА ГАЗИМЕСТАНУ¹¹

Претседништво Владе и Министарство Просвете НРС одлучили су 1952. године да на место старог порушеног споменика подигну на Газиместану нови споменик Косовским јунацима. Они су усвојили идејну скицу арх. Александра Дерока, проф универзитета, и како нису имали своју оперативу, поверили су реализацију овог споменика Заводу за заштиту у научно проучавање споменика културе НРС, иако извођење ове врсте - новоградња – не спада у домен рада Завода.

Директор Завода М. Панић-Суреп дао ми је тада у задатак да разрадим ове скице, припремим све потребне планове за извођење и преузнем надзор над извођењем радова. Ја сам по службеној дужности, без икакве посебне награде а у договору са пројектантом проф. А. Дероком, разрадио идејну скицу у идејни пројекат, овај пак у главни пројекат за извођење, односно у палирски план са свим потребним детаљима. Предмер је израдио арх. Миливој Бабић а статички прорачун Инг. Миодраг Маринковић проф. универзитета.

Комисија за ревизију пројеката НРС (Гл. Ком. бр.1073/52) одобрила је главни пројекат у апроксимативној предрачунској суми од 7,112,800.- односно 13,485,100 дин. (две варијанте).

11 Документ *Подизање споменика Косово на Газиместану*, откуцан је писањом машини, штампаним словима, писан ћиричним писмом, на две странице, формата А4, али није нумерисан.

Како у то време овакви специјални послови нису уступани конкурсом, нити се и једно грађевинско предузеће хтело примити рада, то су нас Претседништво Владе НРС и АКМО у Приштини усмено преко нашег директора обавестили да се извођење има дати Обласном грађевинском предузећу „Рамиз Садик“ у Приштину и да са њиме склопимо уговор.

По налогу Завода бр.220/52 био сам овлашћен да по овом питању склопим уговор о подизању објекта, да уговорим етапе грађења и да водим надзор. Тако се „Рамиз Садик“ 30. IV. 1952. бр.4896 обавезао да ће споменик у свему према пројекту извести у току 1952. године, с напоменом да „како нисмо у могућности да вам одмах дамо калкулације, коју ћемо урадити накнадно на основу важећих прописа и норми, молимо вас да нам пошаљете комплетан пројекат за извођење без предрачуна ... Главни уговор потписаћемо када будемо израдили свој предрачун са којима ви треба да се сложите споразумно са нама“.

Уговор је закључен 21.X.52 (Завод бр. 220/3 52), с тим да се радови имају наставити у 1953. год. и завршити 10.VI. Инвеститор се обавезао да ће извођачу обезбедити кредит од 8,000.000.-дин. у 1952. год. а извођач „да на основу техничког елабората и стварних цена на лицу места поднесе инвеститору предрачун коштања овог објекта најдаље до 20.XI.52.“

Инвеститор Претседништво Владе НРС дотирало је Министарству Просвете потребан кредит који је био на буџету тога Министарства на име Споменика а Министарство је тај новац пребацило на Завод који је у њихово име вршио исплате извођачу.

Радови су се развили али извођач није за одређени рок припремио предрачун. После већег броја опомена, извођач је поднео овај први предрачун марта 1953. у укупном износу од преко 22,5 милиона дин. Како је овај износ и поред тога што су били наступили накнадни, непредвиђени радови био сувише велики и нереалан, ја га као надзорни орган нисам хтео примити, те је на мој предлог ангажован арх. Ђорђе Петровић, који је као стручњак оперативац такође прегледао предрачун и сложио се са мном. Инвеститор нас је упутио у Приштину да на лицу места испитамо ствар и са извођачима дођемо до реалних цена. Комисија је у Приштини детаљно прегледала, допунила и наново израдила предмер и предрачун са анализама, али се до 31. маја није сложило по извесним тачкама, тако да није могао бити постигнут дефинитиван споразум. Од 26-30. новембра 1953. поново је радила комисија у Београду, у присуству директора М. Панића-Сурепа и поново није могло доћи до потпуног споразума, иако је извођач био поднео нов предрачун 23.IX. у износу од око 21,000,000.-дин. О току свих ових предлога и споразума, постоје документа у Заводу.

Услед оправданих и неоправданих закашњења, насталих накнадним изменама и појачањима темеља (на захтев комисије састављене од инг.иг.

Ђ. Лазаревића и Б. Томића проф. универз. у току 1953. г.), закашњењем испоруке камена „Јединства“ и „Звечана“ као и одуговлачењем од стране самог извођача, објекат је потпуно завршен тек 5.I.55.

Комисија за технички преглед и пријем изведених грађевинских радова поднела је свој извештај и примила радове 6.VII.55. а Комисија за колаудацију 14.VII.55. Обе су комисије радиле на лицу места, имајући пред собом грађевинску књигу и дневник као и анализе цена. На основу овог материјала Колаудирајућа комисија је саставила и окончану ситуацију и окончани рачун у укупном износу од 17,546.250.-дин. Са овом сумом сложили су се најзад и инвеститор и извођач, па је на тој основи и ликвидирано потраживање, обзиром да ја раније нисам хтео да одобрим исплату преосталих 2,710,722.-дин., док комисија није била постигла сагласност. (бр. 922/55).

Бгд, 26. VII. 56.

Надзорни орган,

Конзерватор

Арх. Д. Ст. Павловић